
Közjogi korlátozások Magyarországon a Horthy-korszak második felében

Lehotay Veronika*

„Az utasítások egyértelműek voltak...”
(Szabó Magda)¹

1. Alapvetés

Számos történeti munka² témájául szolgálnak az 1938 és 1944 közötti időszakban megalkotott zsidótörvények.³ A szabadságvonó intézkedések azonban a zsidótörvények által szabályozott területeken túl több ponton érintették mind a magánjog, mind a közjog jelentős részét. A magánjog területén elsősorban a jogegyenlőséget, a tulajdonjogot és a munkajogot korlátozták a rendelkezések. A jogszabályok kronologikus sorrendben történő bemutatása mellett egy másik lehetséges megközelítési mód – a jogtörténet szempontjainak figyelembe vételével és segítségül hívásával – a jogkorlátozó intézkedések bemutatása az egyes (alap)jogok szerint⁴ Másrészt a törvények mellett kiemelkedő szerepet töltöttek be az alacsonyabb szintű jogforrások is, amelyeknek a száma a korszakban több százra tehető.⁵ A rendeletek jelentőségét bizonyítja az a tény is, hogy 1931 óta a kormány számá-

* Egyetemi tanársegéd, Miskolc Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogi történeti Tanszék.

¹ Szabó Magda: *Kívül a körön*. Magvető Kiadó, Budapest, 1982. 402-403. o.

² Többek között: Karsai László, Randolph L. Braham, Kovács M. Mária, Pelle János, Gyurgyák János, Ormos Mária, Nathaniel Katzburg, Karády Viktor, Vértes Róbert munkái sorolhatók ide.

³ Zsidótörvénynek tekinthetők azok a törvények, amelyekben az első, második vagy a szakirodalomban sem sorszámozott zsidótörvényekre hivatkoznak. Az 1938 és 1944 közötti időszakban összesen 21 zsidótörvény született. Az 1920-ban megalkotott numerus clausus törvénnyel együtt összesen 22 zsidótörvényt hozott létre a magyar országgyűlés a Horthy-korszakban. Karsai László: *A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920 és 1944*. in: *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Szerkesztette: Molnár Judit. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 143-144. o.

⁴ Jogdogmatikai problémaként említhető meg a téma tárgyalása szempontjából, hogy nem volt Magyarországnak írott, csak történeti alkotmánya, vagyis nem volt egy olyan alaptörvény, amely tartalmazta volna az alapvető jogok katalógusát, a jog által védendő értékeket. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Werbőczy István felsorolta azokat a szabadságjogokat, amelyeket 1848-ban a törvény előtti egyenlőség kimondásával az áprilisi törvényhozás kiterjesztett minden Magyarországon honos polgárra.

⁵ Karsai László tanulmányában foglalta össze, hogy a Magyarországi Rendeletek Tára és a Budapesti Közlöny az 1938 és 1944 közötti időszakban megjelenő kiadványai összesen 267 zsidó tárgyú rendeletet tartalmaztak. Karsai: i. m. 143.o.

ra törvény biztosított jogot a rendeletekkel való kormányzásra.⁶ Egyes jogosultságokat szűkítő intézkedésekre több példát is találunk az 1920 és 1944 közötti időszakban, azonban az 1938-as év fordulópontot jelent ebben a tekintetben, mert ettől az időponttól változott meg radikálisan az addig képviselt törvényhozási folyamat, és egyre inkább előtérbe került a diszkriminatív jellegű jogszabályalkotás.

Jelen tanulmány ezért elsősorban a Horthy-korszak második felében⁷ bevezetett közjogi korlátozások bemutatására, a zsidótörvények és a vonatkozó alacsonyabb szintű jogszabályok rendelkezéseinek kategóriákba sorolására tesz kísérletet. A dolgozatban nem vállalkozunk arra, hogy bemutassuk a jogkiterjesztés folyamatát.⁸ Az egyes jogok korabeli értelmezésének részletes elemzésére sem térhetünk ki. Elsődleges célként a jogszabályok keletkezési körülményeinek bemutatása mellett a törvények kiegészítését szolgáló rendeletek tartalmának és szerepének feltárására tesz kísérletet a tanulmány, továbbá annak szemléltetésére, hogy az egyes jogok korlátozására hogyan került sor a közigazgatási gyakorlatban. A kutatás elsődleges forrásait egyrészt a jogszabályok mellett a képviselőházi és felsőházi naplók és irományok alkották, másrészt a rendelkezésre álló levéltári források.⁹ A szabadságjogok felosztásának rendszerét figyelembe véve a kollektív szabadságjogok körében az egyesülési, gyülekezési joggal, valamint a lelkiismereti és a vallásszabadság kérdéskörét, míg az egyéni szabadságjogok közül a személyes szabadságot érintő korlátozó rendelkezéseket veszi górcső alá a tanulmány.¹⁰

2. Az egyesülési jog korlátozásáról

A Horthy-rendszer utolsó éveiben a visszacsatolások, a háborúba való bekapcsolódás még inkább felerősítették a korszakban megfigyelt tendenciákat: a hatalom birtokosai a társadalom egyre több csoportjában, jelenségében láttak a "magyar-ság érdekeire fokozottan veszélyes" elemeket, és ezt a helyzetet diszkriminatív rendeletekkel és helyenként az erőszak alkalmazásával „igyekeztek megoldani.”¹¹

⁶ 1931.évi XXVI. törvénycikk a gazdasági és hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról

⁷ Ezen belül is elsősorban 1938 és 1940 közötti időszakban.

⁸ A jogkiterjesztés fontos állomásának tekinthető az 1867. évi XVII. törvénycikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében (az ún. emancipációs törvény), és az izraeliták vallási egyenjogúságát kimondó 1895. évi XLII. törvénycikk.

⁹ A levéltári kutatás Borsod-Abaúj-Zemplén megyére terjed ki, tehát a vármegyei és alsóbb szintű közigazgatási szervek munkáját a Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Levéltárban rendelkezésre álló dokumentumok segítségével tudjuk felvázolni. Sajnos a dokumentumok jelentős része hiányos, megsemmisült, nem maradt fenn, így a központi szervek rendelkezéseinek helyi szinten történő végrehajtásáról csak töredékes képet festhetünk.

¹⁰ A szabadságjogok alatt az emberi jogok első nemzedékéhez tartozó jogosultságokat értjük, amelyek lényegében az angol, az amerikai és a francia forradalmak előkészítő természetjogi szabadságelmékből származnak. A szabadságjogokat két kategóriába szokás sorolni, amelyek közül a személyi (polgári) szabadságjogok köre a magánélet zavartalanságát hivatottak szolgálni, míg a politikai szabadságjogok körébe a véleménynyilvánítás szabadsága mellett a sajtószabadság, a gyülekezési és egyesülési szabadság tartozik. Halmi Gábor – Tóth Attila: *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2008. 82-83. o.

¹¹ Fazekas Csaba: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban*. <http://mek.niif.hu/01100/01169/01169.htm> 2011. szeptember 29.

Az egyesületekre vonatkozó rendelkezéseket az első egyesületi törvény megalkotása előtt a vonatkozó alacsonyabb szintű jogszabályok tartalmazták.¹² Az első egyesülési törvényt az országgyűlés 1938-ban alkotta meg.¹³ A jogszabály hatályon kívül helyezte az 1922. évi XI. törvénycikknek az egyesületi jogra vonatkozó rendelkezéseit.¹⁴ Míg a korábbi szabályozás nem utalta kifejezetten a belügyminiszter hatáskörébe, addig e szerint a jogszabály szerint egyesület működésére a belügyminiszter és az illetékes miniszter által láttamozott alapszabály birtokában volt lehetőség. A jogszabály megtiltotta az egyesületben, politikai pártban, egyéb megjelölésű szervezet működésében olyan, kötelesség megerősítésére szolgáló eskü vagy fogadalom megtételét, amely lelkiismeretbeli elkötelezettséggel járt, és tartalmában az egyesületben (vagy párthoz való tartozásban) vagy a vezetőség irányításában való engedelmességről szólt. A törvény elsősorban nem az egyesületi jog biztosítását szolgálta, hiszen ez a jogszabály meghatározta a tilos egyesület fogalmát, és a tilos, „az államhatalomra veszélyes” egyesületek működését lehetetlenné tette.¹⁵ A belügyminiszternek joga volt az ilyen jellegű egyesületeket felosztatni, vagyonát közjóléti célra fordítani, az egyesület tagjait pedig büntetéssel sújtani. Rögzítette azt is, hogy egyesület politikai tevékenységet nem folytathatott. A jogszabály a tilos egyesülettel kapcsolatban elkövethető cselekmények súlyossága alapján kihágásnak és vétségnek¹⁶ minősítette az egyes tevékenységeket, és két hónaptól hat hónapig terjedő fogház büntetésének elrendelése alá helyezte az ilyen jellegű cselekmények „elkövetőjét”.¹⁷

E mellett a jogszabály mellett azonban több jogforrás is tartalmazott az egyesületi jogra vonatkozó korlátozásokat. A honvédelmi törvény a levontkötelesek egyesületi tagságát korlátozta, amikor kimondta, hogy a 18. életévüket be nem töltött levonték csak az iskolai fegyelem alatt álló egyesületekben és a cserkészszövetséghez tartozó cserkészcsapatokban lehettek tagok.¹⁸ Ezek az esetek kívül nem lehettek más egyesületnek vagy egyesületi szervezetnek a tagjai. A második

¹² 77000/1922. számú BM rendelet és a 9900/1923. számú BM rendelet. A rendeletek szerint egyesületet csak kormányhatóságilag láttamozott alapszabályok alapján lehetett működtetni, az alapszabályok láttamozása előtt egyesületi tevékenységet nem lehetett folytatni, a működést még ideiglenesen sem lehetett megkezdeni.

¹³ 1938. évi XVII. törvénycikk az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról

¹⁴ 1922. évi XI. törvénycikk 7-11. szakaszok

¹⁵ A tilos egyesület fogalmába tartozott minden olyan egyesület, politikai párt és egyéb megjelölésű szervezet, amely a törvény szabályai ellenére működött, működését az elrendelt felosztatás vagy a felfüggesztés ellenére is folytatta, továbbá az olyan egyesületek is ebbe a fogalomkörbe tartoztak, amelyek rendelkeztek ugyan alapszabállyal, de az alapszabályoktól eltérő működést folytattak.

¹⁶ Kihágásnak minősítette és elzárással rendelte büntetni, aki tilos egyesületbe, pártba vagy szervezetbe belépett, vagy az ilyen szervezetben bennmaradt, valamint azt a személyt is, aki az előbb említett tevékenységek valamelyikére mást rábírn törekedett. Vétségnek minősítette a jogszabály és a hat hónapig terjedő fogház büntetés mellett hivatalvesztéssel és politikai jogok gyakorlásának a felfüggesztésével büntette azt a személyt, aki 24. életévét be nem töltött személytől kívánt meg az egyesülethez tartozás feltételeként olyan esküt vagy fogadalmat, amely lelkiismereti kötelezettséggel járt. Ugyancsak vétségnek minősült és hasonló szankciókkal járt, ha valaki tilos egyesület fenntartásában vett részt.

¹⁷ Rendelet tiltotta meg a közalkalmazottaknak, hogy rendszerellenes mozgalmakban vegyenek részt. A kormány rendelkezései a világháború alatt tovább korlátozták az egyesületek tevékenységét.

¹⁸ 1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről 13. szakasz

zsidótörvény¹⁹ szerint a zsidónak minősülő személy nem lehetett munkásegylet vagy más munkásszervezet intézőszervezetének vagy tisztikarának tagja. Kizárta továbbá a jogszabály annak lehetőségét, hogy zsidónak minősülő személy munkaközvetítéssel foglalkozó szervezet tisztviselője vagy értelmiségi munkakörben foglalkoztatott egyéb alkalmazottja legyen.²⁰ Az egyesületi joggal összefüggésben az állampolgárságot szabályozó törvényt²¹ kiegészítő 1939. évi XIII. törvénycikk értelmében a minisztérium megfoszthatta állampolgárságától azt a személyt, aki idegen állam kormányától, bármely más szervétől vagy egyéb külföldi szervezettől a magyar kormány engedélye nélkül politikai tisztséget vagy megbízást vállalt el, külföldi politikai szervezethez tagként csatlakozott, vagy ilyen szervezet tevékenységében aktívan részt vett. Az egyesületi joggal kapcsolatos rendelkezések közül az 1938-ban és 1939-ben született jogszabályok voltak a legjelentősebbek, mert ezekben határozták meg az egyesületek felügyeletére és az ellenőrzésére jogosult hatóságokat és az eljárás részletes szabályait.²² Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy az egyesületek működésének fokozottabb felügyeletét és ellenőrzését már 1937-ben szabályozták.²³ Ugyanebben az évben jelent meg az újabb egyesületek alakításának korlátozásáról és a felesleges egyesületek megszüntetéséről szóló rendelet is.²⁴

Korlátozták a közalkalmazottaknak olyan egyesületekben, szervezetekben, valamint politikai pártokban való tevékenységét, amelyekben való részvételük szembeállítható őket az állam törvényes rendjének követelményeivel.²⁵ Megtiltotta a rendelet a köztisztviselőknek és a közalkalmazottaknak, hogy hivatali helyiségükben vagy hivatali eljárás közben olyan jelvényt viseljenek, amely valamely párthoz,

¹⁹ 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról

²⁰ Páskándy János: *Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve*. A szerző kiadása, Budapest, 1941. 14. o.

²¹ A magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. L. törvénycikk

²² Páskándy: i.m. 9. o.

²³ 181000/1937. BM VII/a. számú körrendelete az egyesületek működésének fokozottabb felügyelete és ellenőrzése tárgyában. A belügyminiszter főfelügyeleti jogkörébe tartozó egyesületeket kötelezte arra a rendelet, hogy a magalakulásukat követő harminc napon belül nyújtsák be alapszabályaikat a törvényhatóság első tisztviselője útján a belügyminiszterhez láttamozás végett. Jóvá kellett hagyatni ugyancsak harminc napos határidőn belül a meglévő egyesületek alapszabályainak módosítását, más egyesületekkel való egyesülését, a feloszlását és a közgyűlési határozatokat. Az egyesületek szüneteltetését az illetékes törvényhatóság első tisztviselőjénél be kellett jelenteni és a belügyminisztertől engedélyt kellett kérni a szüneteltetésre. A törvényhatóság első tisztviselőjének a feladata volt továbbá az is, hogy az engedély nélkül egy évnél hosszabb ideje szünetelő egyesület feloszlata iránti előterjesztést a belügyminiszternek terjessze fel. A rendeletben foglaltak megszegése vagy kihágásnak minősült, és elbírálására a közigazgatási hatóság mint rendőri büntetőbíró, míg a rendőrség működési területén a rendőrség rendelkezett ítélezési jogkörrel.

²⁴ 181001/1937. BM VII/a. számú körrendelete újabb egyesületek alakításának korlátozása és a felesleges egyesületek megszüntetése tárgyában. Új egyesület alapszabályának a felterjesztése előtt a törvényhatósági jogú város polgármestere köteles volt megvizsgálni, hogy az egyesület székhelyén nem működött-e hasonló célú egyesület, másrészt, hogy az alakuló egyesületre közérdekből feltétlenül szükség volt-e, és rendelkezett-e megfelelő anyagi előfeltétellel és szakértelemmel a működéséhez.

²⁵ 3400/1938. ME számú rendelet az egyesületi tagságra vonatkozó rendelkezések ellen vétő tisztviselők és egyéb alkalmazottak fegyelmi felelősségre vonása tárgyában.

egyesülethez vagy szervezethez való tartozásukat jelezte.²⁶ Ezt a rendeletet 1940-ben hatályon kívül helyezték, feloldották a korlátozást az 1938. évi XVIII. törvény-cikkben foglalt tilalmaktól eltekintve.²⁷ Megtiltotta ugyanakkor a közszolgálati alkalmazottaknak politikai pártban vagy szervezetben tisztséget vállalni vagy betölteni, azok gyűlésén felszólalni. 1938-tól kezdve a belügyminiszter felügyelete alá tartozó egyesületekről a rendőrség is nyilvántartást vezetett.²⁸

1939 után a honvédelmi törvényben foglalt rendelkezéseknek megfelelően került sor az egyesülési jog rendeleti szintű korlátozására. A 8110/1939. ME számú rendelet megtiltotta 1939. szeptember 2. napjától kezdve új egyesületek és fiókegyesületek, valamint más egyesületi megjelölésű, egyesületi jelleggel bíró szervezet alakítását, valamint elrendelte a működő egyesületeknek a rendőrhatalóság által történő fokozottabb ellenőrzését. Az előírásokat megszegőket a jogszabály alapján kihágás elkövetése miatt két hónapig, míg háború esetén hat hónapig terjedő elzárással kellett büntetni. A rendeletben foglalt tilalmat még ugyanebben az évben feloldották.²⁹ A belügyminiszter hatáskörébe tartozott a tilalom alóli kivételek elbírálása és egyesületek létrehozásának engedélyezése, amennyiben azok megalakítását jogszabály tette kötelezővé. Olyan egyesületeket engedélyezhetett a miniszter, amelyek háborús érdeket, hadijótékonytságot szolgáltak, népbetegségek leküzdésére jöttek létre, vagy megalakításukhoz országos közérdek fűződött. További rendeletek pontosították az egyesülési jog korlátozásával kapcsolatos szabályokat.³⁰ A belügyminiszter nemcsak országos, hanem helyi közérdekű egyesületek működését is jóváhagyhatta.

Az egyesületek és fiókegyesületek iratainak felterjesztése az illetékes főispán, Budapesten a polgármester, míg Kárpátalján a kormányzói biztos hatáskörébe tartozott.³¹ Külön szabályokat tartalmazott a visszacsatolt kelet-magyarországi és az erdélyi területekre vonatkozóan a belügyminiszter körrendelete.³² A működő társadalmi egyesületek a román kormányhatóság által jóváhagyott alapszabályaik alapján működhetek tovább, de kötelesek voltak e szabályokat 1941. július 1-ig a magyar egyesületi jogszabályoknak megfelelően módosítani, és a belügyminiszterhez felterjeszteni. A visszacsatolt Felvidéken és Kárpátalján működő egyesületeknek hat hónap állt rendelkezésükre arra, hogy alapszabályukat a magyar jogszabályoknak megfelelően módosítsák, és a belügyminiszterrel jóváhagyassák.³³ Az ismerte-

²⁶ Nem vonatkozott azonban ez a tilalom a Vitézi Rend jelvényének és a hivatalos jelvények viselésére, valamint a miniszterekre, titkárokra, főispánokra és Budapest székesfőváros főpolgármesterére. A 4300/1940. ME számú rendelet vette ki a tilalom alól a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvak Országos Nemzeti Szövetsége és a Magyar Tűzharcos Szövetség egyesületi jelvényeit.

²⁷ 6840/1940. ME számú rendelet közszolgálati alkalmazottaknak politikai pártok működésében való részvétele

²⁸ Páskándy: i.m.16.o.

²⁹ 10620/1939. ME számú rendelet és a 8110/1939. ME számú rendelet.

³⁰ A 365.500/1939. BM számú körrendelet ismertette a kivételes elbánásban részesíthető egyesületeket, fiókegyesületeket. Kötelező volt megalakítani a Levente Egyesületeket, a Vöröskereszt Egyletet, a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvak Országos Nemzeti Szövetségét, a Tűzharcos Szövetséget.

³¹ 8110/1939. ME rendelet

³² 371001/1940. BM számú körrendelet

³³ 364400/1939. BM számú körrendelet

tett jogszabályokon kívül számos egyéb rendelet hatályban maradt, illetve kiadásra került a kivételes hatalomról szóló törvényi rendelkezéseknek megfelelően.³⁴

Az egyesületi jog korlátozásával kapcsolatos rendelkezések végrehajtása tehát elsősorban a belügyminiszter hatáskörébe tartozott. Az 1931 és 1940 közötti években nem láttamozta a belügyminiszter az asztaltársaságok, a takarékegyesületek szabályait, mert megállapították, hogy ezek a szervezetek elsősorban a vendéglősök és a kocsmárosok érdekeit szolgálták, valamint több esetben került sor sikkasztásra is.³⁵ Rendelkezett a belügyminiszter arról is, hogy akik részt vettek az országos egyesületek helyi szervezeteinek alakuló közgyűlésén, azok jogosultságát fokozottabban ellenőrizték.³⁶ Az alakuló közgyűléseken kizárólag az anyaegyesületbe felvett és tagságát igazolni tudó tag vehetett részt. Külön vizsgálatot rendelt el a tárcavezető 1939 májusában a Magyarországi Munkásegysületek Szövetsége és a hozzátartozó szociáldemokrata szakszervezetek ellen. A vizsgálatot megszüntető határozat több korlátozó rendelkezést tartalmazott a Szakszervezeti Tanács működésével kapcsolatban.³⁷ Külön rendelkezett a Magyar Cionista Szövetség körébe tartozó egyesületek felosztatásáról, amelyeket államrendészeti és erkölcsi szempontból kifogásolt. Egyedül a Magyar Cionista Szövetség központja maradt meg, de megszorításokkal működhetett tovább.³⁸ A felosztatott cionista szervezetek, alakulatok, mozgalmak vagyontárgyainak értékesítését és a befolyt összegeknek a helyi szegényalap javára történő fordítását is előírta a belügyminiszter.³⁹

Vármegyei szinten 1940-től kezdve került sor az említett rendelkezések érvényesítésére. 1940 nyarán tiltotta be azonnali hatállyal a miskolci polgármester a Magyar Cionista Szövetség miskolci csoportjának működését, és vagyonának zár alá vételét rendelte el, ennek végrehajtására a miskolci aljegyző kapott felhatalmazást és rendőrségi segítséget.⁴⁰ Külön határozatban rendelte el a polgármester a cionista irányú alakulatok és szervezetek felosztatását. 1940 szeptemberében a belügyminiszter rendeletére hivatkozva oszlatta fel a dokumentum szerint az „en-

³⁴ Kormányrendeletek: 5479/1914. ME számú rendelet, 5481/1914. ME számú rendelet, 5735/1914. ME számú rendelet 6. és 8. pontja, 3504/1917. ME számú rendelet, 5084/1919. ME számú rendelet, 6622/1920. ME számú rendelet, 10656/1920. ME számú rendelet, 11004/1921. ME számú rendelet, 7470/1924. ME számú rendelet, 4980/1931. ME számú rendelet, 1570/1933. ME számú rendelet, 6070/1933. ME számú rendelet, 2500/1935. ME számú rendelet és a 7100/1936. ME számú rendelet. Belügyminiszteri rendeletek: 55000/1920. BM számú rendelet, 6000/1922. BM számú rendelet, 34100/1922. BM számú rendelet, 38061/1922. BM számú rendelet, 44126/1922. BM számú rendelet, 77000/1922. BM számú rendelet, 9900/1923. BM számú rendelet, 36700/1923. BM számú rendelet, 184000/1928. BM számú rendelet, 181000/1937. BM számú rendelet, 181001/1927. BM számú rendelet.

Páskándy: i.m. 1941. 9. o.

³⁵ Páskándy: i.m. 1941. 16. o.

³⁶ 147400/1933. BM VIII/a. számú körrendelete az országos egyesületek helyi szervezetei (helyi csoport, fiókegyesület) alakuló közgyűléseinek résztvevőknek a részvételre jogosultság szempontjából való ellenőrzése

³⁷ 109580/1939. BM VII/a. számú határozat. Páskándy: i.m. 1941. 20. o.

³⁸ A belügyminiszter megtiltotta a szövetség számára a fiókegyesületek, szakosztályok alakítását, tanfolyamok megszervezését.

³⁹ 14370/1940. VIII. a. BM számú körrendelete a Magyar Cionista szövetség kötelékébe tartozó összes fiókegyesületek, alakulatok, szakosztályok, tanfolyamok valamint Magyarország területén bármely néven működő Cionista irányzatú szervezetek és alakulatok felosztatásáról.

⁴⁰ BAZ Megyei Levéltár IV/802. b. 25995/ki. 1940. szám.

gedély nélkül cionista irányzattal működő” Betár egyesületet, és egyidejűleg elrendelte, hogy az adóhivatal az egyesület ingóságait árvereztesse el. A rendeletnek tett eleget a polgármester azzal is, hogy az Agudás, Jiszroel, Tiferesz, Bachurin elnevezésű cionista szervezetnek és a Magyar Cionista Szövetség miskolci ifjúsági szervezetének ingóságait lefoglalta és zár alá vette 1940 őszi.⁴¹ A rendszer számára „nemkívánatos” egyesületek teljes és végleges feloszlására és betiltására 1944. március 19. után került sor rendeletek útján. Az azonban látható, hogy ez a folyamat már az 1940-es évek elején elkezdődött a különböző mértékű jogfosztó rendelkezéseknek megfelelően. Hasonlóan szabályok alapján kerülhetett sor a gyülekezési jog korlátozott gyakorlására is.

3. A gyülekezési jogról

A gyülekezési jogról törvény a korszakban nem született, de alacsonyabb szintű jogforrásokban szabályozták.⁴² Gyűléseket csak hatósági engedéllyel lehetett tartani, és kötelezővé tették a hatósági ellenőrzést is. A rendeleti szabályozást kifogásolta többek között Tomcsányi Móric is, aki a közjog fogyatékosának és szépséghibájának nevezte azt, és utalt rá, hogy ennek a jognak a szabályozása a törvényhozási tárgyak közé tartozik.⁴³ A kivételes hatalomról szóló törvény alapján került sor a gyülekezési jog további korlátozására 1939 után. A honvédelmi törvény 197. szakaszában foglalt büntetőjogi rendelkezés szerint a gyülekezési jogra vonatkozó szabályok megszegésével tartott gyűlés, felvonulás, körmenet vagy más gyülekezés vétségnek minősült, és két évig terjedő fogházzal volt büntethető. 1939-ben rendeleti szinten megtiltották a politikai jellegű népgyűlések, felvonulások és összejövetelek tartását.⁴⁴ A parlamenti pártok vezetőségi üléseit nem tekintették a tilalom alá eső összejövetelnek. A tilalom alá nem eső minden egyéb gyűlés megtartására a rendőrhatalom előzetes engedélyével volt lehetőség. Engedély nélkül meg lehetett tartani a közigazgatási hatóságok és a bevett és a törvényesen elismert vallásfelekezetek testületi szerveinek gyűléseit. Az 1921. évi III. törvénycikk és az 1939. évi II. törvénycikk rendelkezéseivel ellentétben az állampolgárokat a honvédelmi kötelezettségeik teljesítésétől elterelő szekták – így a nazarénusok, adventisták, hetednapos adventisták, szombatosok, Jehova Isten tanúi, Istengyülekezet, őskeresztények és pünkösdisták – működését a belügyminiszter a vallás- és közoktatásügyi és az igazságügy-miniszterrel egyetértésben azonnali hatállyal betiltotta.⁴⁵ Ezt azzal magyarázták, hogy a szekták hitelvei és szervezeti szabályai sértették az állami jogszabályokat, a magántulajdon elvének elvetésével veszélyeztették az állam és a társadalom törvényes rendjét, a katonai szolgálati kötelezett-

⁴¹ BAZ Megyei Levéltár IV. 802/b. 31317/1940. szám.

⁴² A gyülekezési joggal kapcsolatos fogalmakat a bírói gyakorlat alakította ki. 1907-ben hozott határozatában a Kúria gyülekezésnek minősítette nagyobb számú embernek a véletlen, vagy az előre megszervezett összejövetelét. Kúria 8581. számú határozata. Szita János: *A magyar alkotmány történetének vázlatja. 1848-1945.* Pécs, 1993. 324. o.

⁴³ Tomcsányi Móric: *Magyarország közjoga.* Budapest, 1943. 205. o.

⁴⁴ 8120/1939. ME számú rendelet a gyülekezési jog korlátozásáról.

⁴⁵ Páskándy: i.m. 35. o.

ség megszégésével a katonaság intézményét, valamint a történelmi egyházak támadásával a vallásfelekezetek együttműködését, a híveket, tehát közvetve a közrendet és a közbiztonságot.⁴⁶ Hasonló okokból került sor a Szalvista, hetednapot Ünneplő Keresztények és a Pokait elnevezésű szekták működésének betiltására is.⁴⁷ További két rendelet született még 1939-ben, amely tovább szűkítette a gyülekezési jog gyakorlásának mozgásterét.⁴⁸

4. A sajtószabadságra vonatkozó korlátozások⁴⁹

A sajtószabadsággal összefüggő cenzúrát 1921-ben szüntették meg, és 1939. szeptember 1-jén vezették be újra. A szabad újságírást azonban már az 1938. évi XV. törvénycikk 2. szakasza is korlátozta, mert felállította a sajtókamarát, és bevezette a kötelező kamarai tagságot. Ezt követően egy lap kiadója, szerkesztője, állandó munkaviszonyban álló munkatársa (aki a lap szellemi részének előállításával vállalat alapján díjazásért hivatásszerűen foglalkozott) csak a sajtókamara tagja lehetett. A második zsidótörvény ezt a rendelkezést egészítette ki azzal, hogy jogszabály alapján zsidónak tekintendő személy nem lehetett időszaki lap felelős szerkesztője és kiadója, és csak megállapított arányban lehetett a munkatársa is. Az 1938. évi XVIII. törvénycikk⁵⁰ az időszaki lap alapítását, továbbá a már létező újságok megjelentetését belügyminiszteri engedélyhez kötötte.⁵¹ Ez a jogszabály bevezette a köteles példányt, amelyet az illetékes ügyészségnél be kellett mutatni még a megjelenés előtt. Ez a rendelkezés nem vonatkozott az időszaki lapokra. A jogszabály 2. szakasza szerint a beszolgáltatási kötelezettségnek a többszörözés befejezése után, tehát még a terjesztés megkezdése előtt kellett megtörténnie. Időszaki lapnál a beszolgáltatással egyidőben meg lehetett kezdeni a terjesztést, nem időszaki lapnál azonban a terjesztést a beszolgáltatás után csak bizonyos idővel lehetett elkezdni. Ezt az időt 48 órában határozta meg a jogalkotó, míg, az egy nyomtatott ívnél terjedelmesebb nyomtatvány esetén 8 napban.⁵² Az 1939. évi II.

⁴⁶ Páskándy: i.m. 35. o.

⁴⁷ 151997/1940. BM VII/a. számú körrendelete.

⁴⁸ 8120/1939. ME számú rendelet a gyülekezési jog korlátozásáról. 10630/1939. ME számú rendelete a gyülekezési jog korlátozásáról szóló 8120/1939. ME számú rendelet kiegészítéséről.

⁴⁹ A sajtószabadság a korabeli felfogás szerint azt jelentette, hogy gondolatait a sajtó útján bárki szabadon közölhette és terjeszthette. Ezt a gondolatot rögzítette törvényi szinten az 1914. évi sajtótörvény.⁴⁹ 1921-ben rendeleti úton került sor az előzetes cenzúra eltörlésére. A teljes sajtószabadság azonban 1921-ig létezett, mert az 1921. évi III. törvénycikk a sajtó útján elkövethető vétségek közé illesztette az állami és társadalmi rend felforgatására és erőszakos megdöntésére irányuló felhívást.

⁵⁰ *Memorandum a sajtótörvény ügyében.* Corvina, 1938. április 24.

⁵¹ A sajtókamara felállítása tárgyában kiadott 6070/1938. ME számú rendelet 42. szakasza értelmében a kamarai bejegyzésnek az újságíróknál 1942-től az is feltétele volt, hogy az illető megelőzően három évig az újságírójelöltek jegyzékébe volt felvéve.

⁵² A törvényjavaslat miniszteri indokolása azzal magyarázta ezeket a rendelkezéseket, hogy az előzetes beszolgáltatás kötelezettsége nélkül a nem időszaki sajtótermék esetleges bírói lefoglalása könnyen megghiúsítható lenne. Elismerték azonban hogy a nem időszaki sajtótermékeknek a terjesztés megkezdését megelőző beszolgáltatása bizonyos mértékig az előzetes cenzúra jellegével bírt és így ellenében állt az 1848. évi XVIII. tc. élére helyezett és az 1914. évi XIV. tc. 1. szakaszában megismételt azzal az elvvel, hogy „sajtó útján mindenki szabadon közölheti és terjesztheti gondolatait. Egyed István: A sajtószabadság fogalma, 8. o.

törvénycikk kivételes hatalmat adott a kormánynak a háború vagy háborús veszély esetén a sajtóügyek rendezésére.⁵³

Az első zsidótörvény kiegészítésére szolgáló rendeletek előírták a sajtókamara felállításának menetét, szabályozták azok működési rendjét.⁵⁴ A Sajtókamara felügyeleti szerve a Miniszterelnökség volt.⁵⁵ A szabályok értelmében nem lehetett olyan munkavállalót alkalmazni, aki nem volt a kamara tagja. Az 1938-ban született rendelkezések következményeként a mintegy 1320 lapból 410-től vonták meg a megjelenési engedélyt.⁵⁶

A második zsidótörvény megjelenésével egyidőben tették közzé a rendelettel létrehozott sajtókamara tagjainak névsorát.⁵⁷ 1939-ben megalakult az Országos Magyar Sajtókamara újságírói főosztálya, amelynek feladata a cenzúra személyi feltételeinek biztosítása volt. 1939-ben Thuránszky László sajtófőnök sajtóértekezleten ismertette azt a rendeletet, amely minden sajtótermékre előírta az előzetes cenzúrát.⁵⁸ A 8140/1939. ME számú rendelet szerint az időszaki lapokban bármilyen közlemény csak az ügyészség illetve rendőrhatalmaktól szerzett engedéllyel jelenhetett meg. Az ügyész feladata volt a kézirat vagy a feketelenyomat véleményezése. Az ügyész mellé Budapesten ellenőrző bizottságot is szerveztek.⁵⁹ A Sajtóellenőrző Bizottság tagjai az egyes minisztériumokból, a vezérkartól és az ágazati tárcáktól kerültek ki.⁶⁰ Így a közigazgatási szerepe mellett a sajtóirányítás politikájának is fontos részét képezte a bizottság. Elnökét a miniszterelnök nevezte ki.⁶¹ Feladatai közé tartozott a bizottság munkájának irányítása, kapcsolattartás a kormányzati szervekkel, a hatóságokkal és a szerkesztőségekkel.⁶² A gyakorlati munkáért a helyettesek feleltek, akik felügyelték a bizottság tagjainak tevékenységét. A bizottság munkájának elveit egy Parancskönyv tartalmazta, amelyben havonta körülbelül száz utasítás szerepelt.⁶³ A miniszterelnökség a sajtóértekezlettel egyidőben közölte a sajtóval a követendő külpolitikai irányelveket is. Ezt később a „fakultatív” ellenőrzés váltotta fel, ami azt jelentette, hogy a szerkesztő vagy a kiadó dönthetett arról, hogy bemutatja-e a cenzúrabizottságnak a cikkeit. Ezt követően takarékos-

⁵³ Mindezen rendelkezések ellenére az ellenzéki lapok többsége, így a szociáldemokrata Népszava, a liberális-demokrata Esti Kurír, vagy a nyíltan németellenes és függetlenségi Magyar Nemzet egészen 1944. március 19-ig megjelenhetett. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 2001, 234. o.

⁵⁴ 6070/1938. ME számú rendelet a sajtókamara felállításáról és a 6080/1938. ME számú rendelet a sajtókamara felállításával összefüggő átmeneti és végrehajtási rendelkezésekről.

⁵⁵ Márkus – Szinai – Vásárhelyi: i.m. 12. o.

⁵⁶ Püski Levente: *A Horthy-rendszer*. Pannonica Kiadó, 2006. 215. o.

⁵⁷ 3435 kérvényt bíráltak el, és végül 1572 újságíró felvételére került sor. Az elutasított kérelmezők legnagyobb részét vallási, származási okokra hivatkozással utasították el. Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*. Officina, Budapest, 1946. 56. o.

⁵⁸ Márkus – Szinai – Vásárhelyi: i.m. 6. o.

⁵⁹ Márkus – Szinai – Vásárhelyi: i.m. 16. o.

⁶⁰ Márkus – Szinai – Vásárhelyi: i.m. 17. o.

⁶¹ 1939. szeptember 1-től Rákóczy Imre töltötte be ezt a tisztséget.

⁶² A munkarend igazodott a sajtóhoz, így három műszakban dolgoztak.

⁶³ A könyv egyetlen példányban készült és már megsemmisült. Az utasítások jelentős része egy-egy konkrét eseményre vonatkozott, de előfordult köztük elvi jelentőségű is. Márkus – Szinai – Vásárhelyi: i.m. 19. o.

sági okokra hivatkozva korlátozták a lapok terjedelmét. Ezt a mondatot itt nem értem.

A minisztertanácsi üléseken 1939 elejétől napirenden volt egyes lapok időleges vagy végleges betiltásának kérdése. Így például a Magyarország című napilapot két hónapra, míg a 8 Órai Újság megjelenését egy hónapra szüntette be a minisztertanács.⁶⁴ Papírhány miatt több napilapot betiltottak, köztük a Pesti Naplót is. 1939-ben felállították a Külföldi Sajtótermékeket Ellenőrző Hivatalt, amelynek hatásköre a könyvek mellett a plakátokra, röpiratokra is kiterjedt.⁶⁵ Ez a hivatal a miniszterelnökség mellett működött.

A sajtószabadság erős korlátozását jelentette a kormánynak adott kivételes hatalom, amelynek gyakorlására azonban csak meghatározott esetekben – háború és az országot közvetlenül fenyegető veszély – kerülhetett sor. Nem lehetett engedélyezni olyan sajtótermék utcai terjesztést, amely a közrendet vagy közérkölcsiséget veszélyeztette, különösen valamely nemzetiség, felekezet vagy osztály ellen gyűlölet ébresztésére volt alkalmas, vagy a családi élet belső ügyeit tárgyalta. Az engedélyezésre, illetőleg az eltiltásra a törvényhatóság első tisztviselőjének és a belügyminiszternek volt jogosultsága.

A szigorodó rendeletek ellenére a magyar kormány nem törekedett totális uralomra a sajtó felett. Még 1939-ben enyhítéseket vezettek be a sajtóellenőrzésben.⁶⁶

1940 júniusában betiltották a Magyar Nemzetet, majd egy újabb rendelet⁶⁷ ismét bevezette a teljes cenzúrát, és nemcsak a sajtótermékek terjesztését, hanem már a kinyomtatásukat is külön ügyészi engedélyhez kötötte.⁶⁸ A budapesti ügyészség sajtóosztálya a közönséges sajtótermékeket a sajtóellenőrző bizottság közreműködése nélkül, közvetlenül ellenőrizte, míg az időszaki lapokat a soros ügyész volt jogosult felülvizsgálni a sajtóellenőrző bizottság közreműködésével.⁶⁹ A budapesti lapok kötelesek voltak a kefelevonatokat vagy a gépelt szövegeket eljuttatni a sajtóellenőrző bizottsághoz, amely az Országházban működött. A bizottság bírálta felül a szövegeket, és az ügyész engedélyezte vagy tiltotta meg azok megjelenését. Az erről szóló határozatát rá kellett vezetnie a kéziratra.⁷⁰ A németek számára ezek a lépések nem voltak elegendőek, mert ők a magyar sajtót egy együttműködési megállapodással a saját kezükbe szerették volna venni. Ezt a megállapodást azonban a magyar kormány nem írta alá.⁷¹

⁶⁴ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. MOL K 27 1939. 02. 04. 57R/59. 15. o.

⁶⁵ Markovits, i.m. 159. o.

⁶⁶ 10800/1939. ME számú rendelet a sajtó ellenőrzésről

⁶⁷ 5555/1940. ME számú rendelet a sajtóellenőrzésről

⁶⁸ Romsics Ignác: i.m. 234. o.

⁶⁹ Markovits: i.m. 14. o.

⁷⁰ A Magyar Királyi Posta és távirtda Rendeletek tára rendszeresen közölte a tiltásokat. A lefoglalandó sajtótermékek rovatban sorolták fel az elkobzott kiadványok adatait. Állandó rovata volt a postai szállításból kitiltott sajtótermékek is. Ismertette a tiltott irodalmat a Belügyi közlöny, a Hivatalos Közlöny és a Bűnügyi Közönlöny Lapja is. Markovits: i.m. 19. o.

⁷¹ A szélsőjobb nyomására Kállay Miklós a következőképpen nyilatkozott a sajtójogról: „Magyarországon, a többi háborús államhoz hasonlóan a dolgokat, azt hiszem, szabadabban használjuk a régi kifejezést, liberálisabban kezeljük a sajtót, mint bármelyik államban. A sajtó tekintetében csak két irány van: vagy toleráljuk igen nagy mértékben, amíg nem sérti a nagy, egyetemes érdekeket, a szabad

5. Diszkriminációs rendelkezések a közszolgálati jog terén

A közszolgálati jog területén a második zsidótörvény tartalmazta a legszigorúbb jogkorlátozó rendelkezéseket. Az elfogadott törvény indokolásában rögzítették a jogszabály egyik alapelvét, hogy az egyenlőtlenségeket alkotmányos úton kell megoldani. A törvény céljaként pedig a nemzeti erők kifejlődését, a magyarság kulturális, gazdasági felemelkedésének a biztosítását határozták meg. Az állásoknak három kategóriáját különböztette meg a jogalkotó aszerint, hogy az adott állásokat a zsidóknak minősített személyek milyen arányban tölthették be. Az első csoportba azok az életpályák és foglalkozások tartoztak, amelyeket teljes mértékben elzárt a törvény a zsidóság elől. Az ide tartozó állásokat egyáltalán nem tölthette be az, akit a törvény zsidóknak minősített. A második csoportba azok az állások tartoztak, amelyeket ha még a törvény hatályba lépése előtt szereztek meg a zsidók, akkor megtarthatták, de többen nem léphettek bele. Végül voltak olyan állások, foglalkozások, amelyek esetében a törvény százalékos korlátozásokat vezetett be, vagyis meghatározta, hogy a zsidók milyen százalékban vehettek részt. A törvény tehát többrendbeli korlátozást vezetett be a zsidóknak tekintendő személyek munkavállalása tekintetében, tulajdonképpen az első zsidótörvény rendelkezéseit egészítette ki. A közszolgálat területére vonatkozó szabályokat a törvénycikk ötödik és hatodik szakasza határozta meg. A korszakban a bírói gyakorlat szerint közszolgálati alkalmazottnak tekintendők voltak mindazok, akiket az állam, a törvényhatóság vagy a község hatósági teendők és általában közigazgatási funkciók ellátására vagy közvagyon kezelésére eskü vagy fogadalomtétel kötelezettségével kinevezett, megválasztott vagy különös megbízással alkalmazott. Ha ezeknek a feltételeknek bármelyike hiányzott, akkor nem jött létre közszolgálati jogviszony. A Hatásköri Bíróság és a rendes bíróságok állandó gyakorlata szerint ebbe bele kellett vonni a szerződéses megállapodást is. A bevett és törvényesen elismert egyházak közjogi alakulatok voltak. Az ilyen egyházak alkalmazottai, akik egyházi jellegű működés végzésére vagy az egyház iskola-fenntartási jogosultságából eredő felekezeti tanítói vagy igazgatói munka teljesítésére szerződtek, az egyházhoz való viszonyuk szempontjából egyházi közalkalmazottnak minősültek. A Hatásköri Bíróság gyakorlata szerint tehát az ilyen alkalmazottak jogviszonya közjogi jogviszony volt. Az 1907. évi XXVII. törvénycikk értelmében a hitfelekezeti elemi népiskolák tanítói és tanítónői is köztisztviselőnek minősültek. Az 1939. évi IV. törvénycikk szerint tisztviselőként, vagy egyéb alkalmazottként zsidó nem léphetett az állam, törvényhatóság, község, köztisztület vagy bármely más közintézet, közüzem szolgálatába. Ezeket a rendelkezéseket a társadalombiztosító intézetek szerződött és ideiglenesen megbízott orvosaira is alkalmazni kellett. A törvénynek ez a szakasza érvényes volt a nemzetgazdasági életében és irányításában kimagaslóan nagy jelentőségű Magyar Nemzeti Bankra és a Pénzügyi Központra is. Abban az esetben is alkalmazni kel-

véleménynyilvánítást, vagy rálépünk a 'gleichschaltolt', az egypárti, vagyis egyhangú sajtó útjára. Csak azt tehetem tehát, hogy gondosan vigyázok arra, hogy sokszorosán több szabadsága legyen annak a sajtónak, amely mai kifejezéssel élve jobboldali irányban távolodott el az én irányzatomtól, mint amelyik balra maradt attól..." Függetlenség, 1942. november 21. Márkus – Szinai – Vásárhelyi: i.m. 38. o.

lett a közüzemekre vonatkozó szabályokat, ha az állam, a törvényhatóság, a község vagy bármely más köztestület üzeme kereskedelmi társaság formájában működött. Az állammal, a törvényhatósággal, községgel, köztestülettel, vagy közzintézettel szerződéses jogviszonyban álló zsidók szerződéses jogviszonyának megszüntetésére az általános magánjogi szabályok voltak az irányadók a törvény végrehajtási rendelete szerint. További korlátozó rendelkezés volt, hogy a zsidóknak tekintendő személyek határozott időre kötött szerződését nem lehetett meghosszabbítani. Azonnali hatállyal kellett elbocsátani azt a személyt, akit a törvény rendelkezései ellenére 1939. május 4-e után is alkalmaztak. Akit a közzolgálati jogviszonyából így bocsátottak el, az nem követelhetett sem végkielégítést, sem egyéb kártérítést. Tehát az állammal, a törvényhatósággal, a községgel szerződéses jogviszonyban álló zsidóknak, valamint a korlátozott jogú nem zsidóknak a határozatlan időre kötött szerződését a vonatkozó szabályoknak megfelelően fel kellett mondani. Abban az esetben azonban, ha a szerződés határozott időre szólt, akkor nem lehetett felmondani, kivéve a társadalombiztosítási intézet orvosainak a szerződését. A törvény rendelkezései értelmében a középiskolákban és a szakiskolákban dolgozó zsidó tanárokat, a népiskolákban dolgozó zsidó tanítókat, a zsidó községi jegyzőket 1943 januárjáig, a zsidó ítéldbírákat és az ügyészség zsidó tagjait 1940. január 1. napjával nyugdíjaztatni kellett, vagy a szolgálatból való végkielégítéssel el kellett bocsátani. Az igazságügyminiszter felhívásának értelmében az ítéldbírák és az ügyészségek tagjai közül azokat, akik a törvény szerint zsidónak minősültek, ezt a körülményt 1939. október 15-ig fegyelmi és büntetőjogi felelősség mellett be kellett jelenteni. A közép-, középfokú és szakiskolákban oktatást végző tanárok és a népiskolai tanítók közül az illetékes felügyelő hatóságok voltak kötelesek bejelenteni a zsidónak minősülő személyeket. A közzolgálatban való alkalmazás feltétele volt, hogy a pályázónak igazolnia kellett: a törvény rendelkezései alapján nem minősült korlátozás alá eső személynek. Ezek a szabályok nem vonatkoztak az izraelita vallástanárookra és az izraelita hitfelekezeti intézményeinek alkalmazottaira, ugyanakkor a vallás- és közoktatásügyi miniszternek adta meg a jogot a törvény arra, hogy rendelettel szabályozza az izraelita iskolák számát, az abban folyó tanítást, a működést, a héber tárgyak oktatását. A zsidók elől teljesen elzárta a törvény a közzjegyzői, tolmács, állandó bírósági vagy más hivatalos szakértői állásokat. Zsidó nem rendelkezhetett továbbá szabadalmi ügyvivői jogosítvánnyal. Az állásukból elbocsátott köztisztviselőket kamarai tagul fel lehetett venni az ott meghatározott arányszámokra tekintet nélkül, így például az elbocsátott bírót valamelyik ügyvédi kamarába.

A jogszabály 17. szakasza értelmében a közzolgálat körén kívül eső ipari, kereskedelmi, bányászati vállalatban vagy bármilyen más foglalkozásban tisztviselői, értelmiségi munkakörben csak meghatározott arányszámban lehetett foglalkoztatni zsidónak minősülő személyt. A törvény ezeken a területeken lehetőséget adott arra, hogy „ha a gazdasági élet zavartalan menete vagy a termelés rendje érdekében elkerülhetetlenül szükséges” volt, akkor a minisztérium az illetékes miniszter előterjesztésére engedélyt adhatott a különleges szakértelmet kívánó munkakörben zsidó munkavállaló további alkalmazására. Ezek a rendelkezések vonatkoztak a közzjegyzőkre, a bírósági végrehajtókra és a szabadalmi ügyvivőkre alkalmazottaira is. A törvény

büntetőjogi szankciókat is tartalmazott. Kihágásnak minősítette és két hónapig terjedő elzárással rendelte büntetni azt a személyt, aki adatszolgáltatási kötelezettségének nem tesz eleget, továbbá azt, aki zsidót alkalmazásában továbbra is megtart, vagy a zsidóknak juttatandó illetményekkel a törvényben megengedett mértéket túllépte.

A törvény hatályba lépése után rögtön felállítottak egy hivatalt, az ún. Juden-Kommissariatot (zsidó-biztosságot). A hivatal körülbelül hatszáz köztisztviselőt és közalkalmazottat foglalkoztatott. Feladata volt, hogy folyamatosan ellenőrizze a zsidó köztisztviselők eltávolítását és azt, hogy helyükre keresztények kerüljenek. A vállalatoknak félévente jelentésben kellett arról beszámolni, hogy mennyi szellemi dolgozót foglalkoztatnak, és közülük hányan vannak zsidók. Közben a munkanélküli diplomásokat próbálták a felszabadult állásokba elhelyezni. A törvény hatására mintegy 40 ezer állás szabadult fel. 1940 végéig 50.772 zsidó munkavállaló vesztette el állását, és így 82.869 családtag létfenntartása is bizonytalanná vált. A közszolgáltatból való kizárás mellett a vallásszabadság körében egyre inkább a faj fogalma került előtérbe.

6. Vallás- és lelkiismereti szabadság: faj vagy felekezet?

A vallásszabadság alapján mindenki szabadon követhette bármelyik vallást abban az esetben is, ha az állam az adott vallást nem ismerte el. A fogalomba tartozott továbbá, hogy vallási szertartásában senkit nem lehetett akadályozni, senkit nem lehetett hitével nem egyező vallási cselekmény teljesítésére kényszeríteni. Ugyanakkor vallási szabályai vagy hite miatt senkit nem lehetett felmenteni törvényes polgári kötelezettségeinek teljesítése alól.⁷²

Már a numerus clausus törvény kapcsán felmerült azonban az a kérdés, hogy a zsidóság felekezetnek, fajnak vagy vallásnak tekintendő-e. A hivatalos magyar álláspont szerint a zsidók esetében a faj, a vallás és a nemzetiség keveredik, a vallást az egyén jogának tekintették, így mindenki maga változtathatta meg szabadon a vallását.⁷³

Az első zsidótörvény országgyűlési tárgyalása során került újra előtérbe, hogy a zsidóság fajnak vagy felekezetnek tekinthető-e.⁷⁴ A törvényjavaslat ezzel tulajdonképpen nem foglalkozott, egyértelműen állást nem foglalt. A törvényt ellenzők a felekezeti minőség mellett érveltek.⁷⁵ A másik álláspontot támogatók szerint a zsi-

⁷² Démy Gerő Mihály: *Jogi ismeretek*. Budapest, 1942, 85. o.

⁷³ Nathaniel Katzbug: *Zsidópolitika Magyarországon*. Babel Kiadó, 2002. 62. o.

⁷⁴ Fontos megjegyezni, hogy speciálisan magyar fajelmélet soha nem létezett, nem került megalkotásra, mert ennek több akadálya is volt. Nem sikerült meghatározni a „magyar fajhoz” tartozás feltételeit, másrészt „a más fajúak” teljes kizárása (mint a fajelmélet nélkülözhetetlen eleme) problémákat idézett volna elő a soknemzetiségű Magyarország visszaállítását célzó törekvésekkel összefüggésben is. Kompromisszumos megoldásként a magyarság hangsúlyozására került sor, anélkül, hogy tisztázták volna, hogy ez a fogalom mennyire bír politikai, illetve faji tartalommal. K. Farkas Klaudia: *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920-1944. Politikatörténeti Füzetek*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 106. o.

⁷⁵ Hivatkozási alapként szolgált ehhez a Kúria 1924. szeptember 23-án hozott döntése, amelyben tisztázta a faj és a felekezet fogalmát. A bíróság kifejtette az ítélet indokolásában, hogy a zsidóság a ha-

dóság nem felekezetenek, hanem fajnak minősül, ebből következően faji kérdéssről van szó, és ez alapján kell a problémát megoldani. Az első zsidótörvény végül tehát az indokolásban kifejezésre juttatta, hogy „a zsidók terjeszkedése a nemzetre nézve káros és veszélyes, térhódításuk ellen védekezni kell, háttérbe szorításuk nemzeti feladat.”⁷⁶ A törvény bevezető tanulmánya említette a magyar fajt, a „megbomlott egyensúlyt” és a zsidóságot, „a nemzeti és társadalmi együvé tartozás gondolatától” nem áthatott csoportnak minősítette.⁷⁷

A második zsidótörvényhez készült tanulmány, amely már egyértelműen a zsidóság fajisága mellett foglalt állást.⁷⁸ Az alapkérdés, hogy a zsidóság faj vagy felekezet, itt is előkerült hasonlóan az első zsidótörvény vitájához. Tasnádi Nagy András igazságügyminiszter kiindulópontja a következő mondat volt: „Nincs nemzet, mely annyira a lélek nemzete volna, mint a magyar nemzet.”⁷⁹ A javaslat célja eszerint a nemzet lelkének a megvédése. Felmerült a kérdés, hogy ha minden zsidót megkeresztelnének, akkor megoldódna-e a kérdés. A képviselők egyik csoportja szerint a zsidóságot fajnak kell tekinteni (még akkor is, ha ők magukat felekezetenek tartják), és úgy gondolta, hogy a zsidóság egy külön testet alkot a nemzetben, és ez ellen szükséges védekezni. Ezekről a mondatokról kiráz a hideg. A javaslatot támogatók szerint (és azok szerint, akik a javaslat rendelkezéseit kevésnek tartották) a javaslat egyik hibája, hogy a zsidóságról mint népcsoportról beszél, és nem deklarálja azt a tényt, hogy a zsidóság faj. A javaslat támogatói ugyanakkor úgy érveltek, hogy a javaslat nem vallási törvény, mert egyáltalán nem érinti, nem befolyásolja a szabad vallásgyakorlást. A keresztény egyháznak minden megkeresztelkedett ember egyformán a tagja lehet, de ebből nem vonható le az a következtetés, hogy az állampolgári jogok tekintetében is ugyanazokat a jogokat kellene mindenkinek kapnia. Ez azt jelenti, hogy közjogi értelemben lennének teljes jogú és nem teljes jogú keresztények. Annak a meghatározása azonban, hogy ki keresztény, egyedül az egyház feladata volt és maradt is. A javaslatot elutasítók ezzel szemben elítélték a faji elvet. Azzal érveltek, hogy a zsidó fogalmának a kitégítése súlyos következményekkel fog járni. Úgy vélték, hogy „a vér, félvér, negyedvér törvénybeiktatása rengeteg családi tragédiát idéz fel.”⁸⁰ hiányzik a lábjegyzet. A javaslat a keresztiség hatásainak kérdésével is foglalkozik, mert a keresztiség asszimiláló természetű. Ugyanakkor a törvényjavaslat problémájának az ellenzők azt tar-

tályban lévő törvények szerint nem tekinthető sem külön nemzetiségnek, sem külön társadalmi osztálynak. A nemzetiségi megkülönböztetés alapja az anyanyelv. A zsidóság esetében ez a jellegadó tényező hiányzik, mert a héber nyelv nem tekinthető az anyanyelvüknek. Az izraelita vallású magyar állampolgárok alacsonyabb társadalmi helyzete az 1867. évi XVII. törvénycikkkel, az egyenjogúsítás megadásával megszűnt. A magyar társadalomban külön helyet foglal el mint vallásfelekezet, hiszen a zsidóság azon hívók összességét jelenti, akik a zsidó vallásfelekezet alkotó tényezői. A konkrét ügyben tehát azt mondta ki a Kúria, hogy az, aki valamely vallásközösség tagjait általánosságban „állítja pellengérré”, az magát a vallásfelekezetet támadja meg.

⁷⁶ Lévai: i.m. 33. o.

⁷⁷ Vértes: i.m. 10. o.

⁷⁸ Vértes: i.m. 11. o.

⁷⁹ Az országgyűlés képviselőházának 377. ülése 1939. március 3-án. Képviselőházi Napló XIII. Kötet 183. o.

tották, hogy a tervezet vitatta a keresztség teljes asszimiláló hatását. A javaslat összekeveri a fajiságot, a leszármazást és a keresztséget. Úgy vélték, még ha el is lehetne fogadni azt a nézetet, hogy vannak fajok, akkor létezik magyar faj, német faj, latin faj, zsidó faj, de keresztség fajról nem lehet beszélni. Éppen ezért nem lehet magyar fajvédelemről beszélni, mert ennek a célja valójában csak a más fajúakká minősített magyar állampolgárok helyzetének ellehetetlenítésére irányult. A kivándorlás és az elbocsátások miatt kevesebb lett a zsidók száma, azonban a törvényjavaslat új zsidókat kreál. Főlegesen a bevándorlás ellen ilyenfajta törvényeket létrehozni. A javaslattal rákényszerítik az embereket arra, hogy kutatásokat végezzenek a családban. Senki nem tudja megállapítani, hogy ki zsidó és ki nem zsidó. A törvény tehát már nem vallási kérdésként, hanem faji kérdésként kezelte a zsidókérdést, és fajvédelmi kérdést csinált belőle. A törvény első szakasza tisztázta a „zsidó” fogalmát, így tulajdonképpen az 1938. évi XV. törvénycikk, az első zsidótörvény kiegészítésének tekinthető, mert az 1938-as jogszabály ennek a fogalomnak a meghatározásával nem foglalkozott. Fontos volt annak a meghatározása, hogy kiket kell zsidónak tekinteni a törvény rendelkezéseinek alkalmazása szempontjából. Ennek azért volt jelentősége, mert a „zsidó” szó annak a körnek a meghatározására szolgált, amelyre a törvény a különleges jogi szabályozást megalkotta. Az izraelita jelző a hitfelekezethez való tartozást jelentette, míg a zsidók körét ennél tágabban értelmezték, tehát nemcsak az izraelita hitfelekezethez tartozó lehetett zsidó. A törvény ezzel a rendelkezéssel teljes egészében faji alapra helyezkedett, amikor kimondta, hogy az, aki az izraelita hitfelekezet tagja, egyúttal a zsidó faji közösséghez is tartozik, és ezen nem változtat az a tény sem, ha az izraelita vallásfelekezethez való tartozás megszűnt. Ezzel a meghatározással a törvény több csoportra bontotta az állampolgárokat. Először is két nagy csoportot különített el: a „zsidók” és a „nemzsidók” csoportját. A nemzsidók között voltak olyanok, akikre a törvény egyetlen pontja, tehát semmilyen korlátozás nem vonatkozott, és voltak olyan zsidónak nem minősülő személyek („nemzsidó”), akikre bizonyos korlátozások vonatkoztak.

A fajvédelmi törvénynek nevezett jogszabály 1941-ben a nürnbergi faji törvények mintájára már kétséget kizáróan fajként definiálta a zsidóságot. 1941 decemberében az izraelita vallásfelekezetet bevett felekezetté nyilvánító törvényjavaslat vitája során már a fajvédelmi törvény hatásairól is szóltak a képviselők. Bródy Ernő ismertette, hogy az említett jogszabály hatályba lépését követő napokban Budapesten több mint hatvan áttérési szándék benyújtására került sor, ahol a kérelmezők olyan nők voltak, akik zsidó kedvesüket a jogszabályban foglalt büntetéstől szerették volna megmenteni.⁸¹ „Az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozása” címet viselő javaslatot az új miniszterelnök, Kállay Miklós vette át a Bárdossy-kormánytól.⁸² A javaslat betérjesztésének indoka az az elképzelés volt, amely szerint feloldhatatlan ellentét volt aközött, hogy a zsidóság mint közösség

⁸¹ Az országgyűlés képviselőházának 236. ülése. Képviselőházi Napló. 1939. 558. o.

⁸² Kállay Miklós a zsidókérdést létező problémának tekintette, amelynek véleménye szerint szociális, faji és gazdasági vonatkozásai is voltak. A zsidóságot egyénileg és közösségként is aszociálisnak tartotta, és ezzel magyarázta, hogy a zsidóság tekinthető a gazdasági és társadalmi problémák okozójának. K. Farkas: i.m. 319.o.

ugyanazokkal az előjogokkal rendelkezett, mint a bevett felekezetek, ugyanakkor a közösséghez tartozó egyének jogait több ponton korlátozták a jogszabályok 1938-tól kezdődően. Az újabb diszkrimináció mellett szóló érvek lényege tehát a jogi és politikai kirekesztés volt.⁸³

1941-ben az izraelita felekezet jogállásával kapcsolatban az addigi szabályoknak „köszönhetően” így ellentmondásos helyzet alakult ki. Míg ugyanis az izraelita felekezethez tartozó magyar állampolgárok jogállásában lényeges változások következtek be, közjogi és magánjogi korlátozások vonatkoztak rájuk, addig maga az izraelita vallásfelekezet továbbra is bevett felekezetként működött, azaz kiváltságos helyzetét nem érintették a jogkorlátozó rendelkezések.⁸⁴ A magyar törvényhozás azonban gyorsan „gondoskodott” az ellentmondás feloldásáról. A vallásfelekezet fogalmának hatósági értelmezése a mindössze hat szakaszból álló 1942. évi VIII. törvénycikkben⁸⁵ található, amely hatályon kívül helyezte az izraelita vallásfelekezetet bevett felekezetté nyilvánító jogszabályt,⁸⁶ és azt törvényesen elismert felekezetté minősítette vissza. Ez a rendelkezés azt jelentette, hogy közös istentisztelet tartásának, tehát a vallás szabad és nyilvános gyakorlásának közjogi védelme, a belső önkormányzás, az adókiivetés és a felekezeti szervezetek megillető fegyelmi joga továbbra is megillette, de semmiféle állami támogatásban nem részesülhetett, és az előirányzott anyagi juttatásokat is törölni kellett a törvény szerint. Az elismert felekezetté nyilvánítással összefüggő átmeneti szabályok megalkotására a törvény a vallás- és közoktatásügyi, a pénzügy-, valamint az igazságügyi miniszter számára biztosított hatáskört. A legsúlyosabb intézkedése a jogszabálynak, hogy megtiltotta a belépést és az áttérést az izraelita hitfelekezetbe. Nem vonatkozott ez a tilalom a fajvédelmi törvény szerint zsidónak minősülő személyekre. A törvényalkotó indokolásában az egyéni vallásszabadság és lelkiismereti szabadság elvével szembeállította a vallási szervezetek számára biztosított szabadság elvét. Eszerint hívta fel a figyelmet a bevett és elismert felekezet közötti eltérésekre. A keresztény hitfelekezetek az államhoz való szoros kapcsolatuk, közjogi helyzetük miatt rendelkeztek előjogokkal, míg a bevett egyházak történeti előjogokkal nem bírtak, és így a kormányhatóság gyakorolt felettük felügyeleti jogot, korlátozott volt az ingatlanszerzési képességük is, és nem részesülhettek állami támogatásban. A törvényalkotó bár nem fejtett ki bíráló véleményt, de jelezte, hogy az 1895-ben a polgári jogegyenlőség, valamint a vallás- és lelkiismereti szabadság teljes mértékben megvalósítható lett volna úgy is, ha az izraelita vallásfelekezet elismert maradt volna. Az első zsidótörvény az izraelita vallásfelekezethez való tartozást a zsidó fogalmának ismérveként határozta meg. Ez az alapja a jogkorlátozó, „megszorító” rendelkezéseknek az indokolásban is említett törvényekben. A jogalkotó tehát „a belső ellentmondás” megszüntetése és a hitfelekezet jogállásának újrendezése érdekében látta szükségesnek az egyházi jogállás kérdésének törvényben történő szabályozását, mert az izraelita hitfelekezet

⁸³ A javaslat gróf Serényi Miklóstól származott. K. Farkas, 2010. 320. o.

⁸⁴ Kiss Barnabás: *A jog egyenlősége – az egyenlőség joga*. Juhász Gyula Főiskolai Kiadó, Szeged, 2006. 70. o.

⁸⁵ 1942. évi VIII. törvénycikk az izraelita vallásfelekezet jogállásának a szabályozásáról

⁸⁶ 1895. évi XLII. törvénycikk az izraelita vallásról

tagjainak a közjogi és magánjogi viszonyai is szűkebbek lettek, illetve megszűntek a többi magyar állampolgár jogaihoz viszonyítva, de a felekezet még mindig a „kiváltságos” helyzetben volt. A törvényalkotó a javaslat céljának a vallásszabadság és a lelkiismereti szabadság sérelme nélkül az izraelita vallásfelekezet és annak tagjai között fennálló „elvi ellentmondás” feloldását tartotta.⁸⁷ Az eredeti javaslatban nem szerepelt az áttérések megakadályozására vonatkozó szakasz, amelyet a képviselőház általános vitája után tettek hozzá a törvényszöveghez többek között a fajvédelmi törvény által kiváltott áttérések megakadályozása céljából. Ennek a törvénycikknek a vitájában is már egyértelműen a zsidóság faji jellegének hangsúlyozása került előtérbe. A javaslat megszüntette az izraelita vallás bevett felekezeti státuszát, elismert felekezetté minősítette vissza, ezzel megszűntek a bevett felekezeteket megillető előjogai.⁸⁸ Megmaradtak azonban az elismert felekezeteket megillető jogok, így például a nyilvános istentisztelet tartásának a joga. Az eredeti törvényjavaslat még nem tartalmazta, de a törvényben benne volt az a rendelkezés, hogy a bevett vagy elismert felekezethez tartozók nem lehettek az izraelita hitfelekezet tagjai, tehát nem térhettek be.⁸⁹

A képviselőházi vita során a javaslatot a kormánypárt mellett a jobboldal⁹⁰ és a szélsőjobboldal is támogatta.⁹¹ A Nyilaskeresztes Párt képviselői további szigorításokat javasoltak. Felvetették, hogy az izraelita felekezet legyen megtúrt vallás, valamint válasszák el egymástól a zsidó és keresztény iskolai osztályokat.⁹² A képviselők a liberális időszak negatívumaként hangoztatták a zsidóság vallási egyenjogúságának biztosítását. Úgy vélték, hogy a zsidóság nem érdemelte meg ezt, és teljes mértékben helyeselték és jogosnak ítélték az elismert felekezetté való visszaminősítést.⁹³ A vita során számos újabb javaslat merült fel a jogok korlátozására.⁹⁴ Bródy Ernő szólalt fel egyedül a javaslat ellen, eredménytelenül. A felsőház tagjai is, köztük a keresztény egyházfők is támogatták a javaslatot. A törvény végül teljessé tette az izraeliták jogegyenlőségének felszámolását.⁹⁵ Elsősorban az eljárási szabályokat részletező rendeletek születtek ezekhez a törvényekhez kapcsolódóan.

7. Személyes szabadságot korlátozó közigazgatási intézkedések

A személyes szabadságot korlátozó közigazgatási intézkedéseknek és a korszak egészének egyik „alapintézményeként” határozható meg az internálás, amelyet

⁸⁷ Felsőházi irományok. 1939. 276. szám

⁸⁸ Az előjogok között volt a felsőházi, önkormányzati képviselő, az oktatásügyi és egészségügyi intézmények fenntartásához nyújtott állami támogatások igénybe vétele.

⁸⁹ K. Farkas: i.m. 320.o.

⁹⁰ Balás Károly, Paál Árpád, Közi-Horváth József

⁹¹ Mosonyi Kálmán, Rapcsányi László, Vajna Gábor

⁹² Gyurgyák: i.m. 162. o.

⁹³ Képviselőházi Napló, XII. kötet, 1942. 564. o.

⁹⁴ Felvetették, hogy a zsidók csak zsidó iskolába járhatnak, továbbá, hogy a zsidókat helyezték rendőri felügyelet alá. Szorgalmazták a zsidótulajdonban lévő ingatlanok elvételére vonatkozó törvények meghozatalát, továbbá a zsidóság gettóba zárását is. Képviselőházi Napló, 1942. 569., 577. o.

⁹⁵ K. Farkas: i.m. 322. o.

már 1920-ban rendeleti szinten szabályoztak.⁹⁶ A zsidókra vonatkozó rendeletek egy részre kimondta, míg más része nem tartalmazta az internálást, amelynek azonban nem volt jogi akadálya akkor sem, ha azt nem tartalmazta külön rendelet. A 8130/1939. ME számú alaprendelet alapján mindazok internálására lehetőség volt, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részeiben tartózkodása a közbiztonság és a közrend vagy más állami érdek szempontjából aggályosnak minősült, vagy gazdasági okból káros volt.⁹⁷ A belügyminiszter hatáskörébe utalta a törvény azoknak a községeknek a kijelölését, amelyekben az internálást érvényesítették. A korabeli irodalom az ország különböző helyein létező internálótáborokat mint kiegészítő tolonházakat határozta meg,⁹⁸ amelyeknek szabályzatát a belügyminiszter rendeletével egységesítették. Csoportonként kellett elhelyezni az internált személyeket, és figyelemmel kellett lenni az elhelyezéskor az internáltak műveltségi fokára és társadalmi állására is. Ujjlenyomatot kellett felvenni és nyilvántartó lapot kellett kitölteni két példányban, amelynek egyik példányát a belügyminiszterhez kellett felterjeszteni. Az internált személyeket képességeiknek megfelelően testi épségükre nem ártalmas munkára kellett alkalmazni.⁹⁹ A rendőrhatalósági felügyelet alá helyezés, a kitiltás, a rendőrhatalósági őrizet alá helyezés (internálás) során tett hatósági intézkedések következtében szenvedett hátrányokért nem járt kártérítés.¹⁰⁰ A Horthy-korszak kormányainak álláspontja az volt az internálással kapcsolatban, hogy a személyes szabadságot korlátozó internálási eljárást mindaddig fenn kell tartani, ameddig arra szükség van.¹⁰¹ Kiutasítani az országból csak külföldi személyt lehetett.¹⁰² Magyar állampolgárt lehetett tartózkodási helyéről vagy vidékről (körzeti kitiltás) kitiltani,¹⁰³ vagy illetőségi helyére toloncolni, és illetőségi helyére tekintet nélkül internálni. A kitiltást és a kiutasítást önálló rendészeti intézkedésként vagy a bíróság által kiszabott mellékbüntetésként lehetett alkalmazni.¹⁰⁴ K.

⁹⁶ 1920-ban azoknak a külföldieknek és velük egy háztartásban élő hozzátartozóiknak az internálását és kitiltását mondták ki, akik az állam, a társadalmi rend és béke szempontjából, a közrendre és a közbiztonságra veszélyes, aggályos vagy gyanús elemek, és akiknek a tevékenységét az ország gazdasági életére és közviszonyaira aggályosnak minősítették. 4352/1920. számú BM rendelet

⁹⁷ Szabó Zoltán: *A zsidók és nemzsidók jogállása*. Budapest, 1944. 74.o.

⁹⁸ Hubert Gusztáv: *Internálás*. Budapest, 1942. 24. o.

⁹⁹ A munkafegyelem biztosítása tárgyában kiadott 4860/1941. számú ME rendelet szerint azokat a férfiakat, akik indokolatlanul megtagadták a munka teljesítését, vagy a honvédelmi kötelezettségüknek nem tettek eleget felhívás ellenére, vagy megrögzött munkakerülőknek minősültek, internálni kellett, ahol a munkatáborokban katonai vezetés alatt szorították őket munkára. Hubert: i.m., 1942. 26. o.

¹⁰⁰ 760/1939. számú BM rendelet

¹⁰¹ *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon*. Budapest, 1986. 46. o.

¹⁰² Külföldi személyt abban az esetben lehetett az országból kiutasítani rendészeti intézkedéssel, ha az országban való tartózkodása az állam érdekei szempontjából veszélyesnek minősült, vagy bejelentési, adatszolgáltatási kötelezettségének és a hatósági intézkedéseknek nem tett eleget. (1903. évi V. tc. és a 10000/1930. BM rendelet)

¹⁰³ 9389/1885. számú BM rendelet

¹⁰⁴ Magyar állampolgárt a főbüntetés mellett mellékbüntetésként kitiltásra ítéltette a következő esetekben: az állam és társadalmi rend elleni cselekmények (1921. III. tc.), fizetési eszközökkel elkövetett visszaélés büntette (1922. XXVI. tc.), árdragító visszaélés büntette és vétsége (1920. XXVI. tc.), közveszélyes munkakerülés vétsége, kihágása esetén is (1913. XXI. tc.). Hűtlenség (1930. III. tc.), az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések (1938. XVII. tc.) és a honvédelem érdekei ellen elkövetett cselekmények (1939. évi II. tc.) elkövetése esetén az illetőségi helyéről is ki lehetett tiltani a magyar állampolgárságú személyt.

Mór mezőkövesdi lakos internálásáról tanúskodik egy 1942-ben keletkezett dokumentum.¹⁰⁵ A főszolgabíró a véghatározatában rendelte el a Kistarcsai Toloncházba történő internálását „állambiztonsági okokból igen káros magatartására” hivatkozva 1942. május 27-én. A csendőrség által lefolytatott bizonyítási eljárás szerint dr. K. Mór folyamatosan tiltakozott a kormányzat zsidósággal szemben hozott intézkedései ellen, valamint feljelentésekkel igyekezett a hatóság tekintélyét a minisztériumoknál aláásni. Az ismételt internálás elrendelését a főszolgabíró a bomlasztó és az állambiztonsági okokból aggályos tevékenységgel indokolta. A véghatározat a fellebbezésre tekintet nélkül végrehajtható volt. Emellett több dokumentum is fennmaradt az internálással kapcsolatos eljárásokról, azonban ez a példa is jól mutatja, hogy az internálás helyi szintű foganatosításában a főszolgabíró határozata mellett a csendőrségnek is jutott szerep.

8. Összegzés

Gyurgyák János szerint „*az első zsidótörvény egy olyan veszedelmes lavinát indított el, amelynek megállítására már nem volt lehetőség. A magyar alkotmányosságon és a polgári jogegyenlőségen olyan folt esett, amely megváltoztathatatlan, tragikus következményeket idézett elő.*”¹⁰⁶ A közjog valamennyi területét érintették a korlátozó rendelkezések, amelyeknek végrehajtására elsősorban a belügyminiszter, valamint a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezett hatáskörrel. Látható továbbá, hogy a legtöbb esetben a törvények csak alapként, kiindulópontként szolgáltak, mert az alacsonyabb szintű jogszabályok, elsősorban az illetékes miniszteri rendeletek határozták meg az adott jog korlátozásához szükséges teendőket, az eljáró szervek hatáskörét és illetékességét. Egyes jogok esetében, mint például a gyülekezési jog, nem is létezett törvényi szintű szabályozás. Az 1938 és 1940 között keletkezett jogszabályok teremtették meg a jogalapot a további jogkorlátozások megtételéhez a közjog területén (is). A rendeletek azért is voltak fontos jogforrásai a tárgyalt időszaknak, mert megteremtették a kapcsolatot az állami és a helyi szintű jogforrások között, hiszen a helyi szervekre vonatkozó konkrét utasításokat, az eljárások menetének egyes lépéseit, a szükséges formanyomtatványok mintáit a rendeletek tartalmazták. A rendeleteket, miniszteri utasításokat, ezek sorszámával és saját számmal ellátott alispáni leiratokat, majd a körjegyzői utasításokat több lépcsőben ellenőrizték. A végrehajtás részleteit a minisztériumok megyei szakszervei állították össze, a rendeleteket a főispánok kapták meg, és ők voltak azok, akik hivatalból értesítették a csendőrséget, a rendőrséget, a helyi képviselői szerveket és bizottságokat. Az alispánok a Belügyminisztériumtól kapták meg a miniszterelnöki rendeleteket a végrehajtási utasítással együtt. Majd ők ezeket önálló alispáni körlevelek vagy utasítások formájában közölték a helyi közigazgatással. Levonható az a következtetés, hogy ezeknek a helyi közigazgatási szerveknek a részvétele nélkül lehetetlen lett volna végrehajtani a jogkorlátozó rendelkezéseket. A kutatás további részét képezi az igazságszolgáltatás szerepének feltárása, mert a közjogi

¹⁰⁵ BAZ Megyei Levéltár V-176. 3440/1942. szám

¹⁰⁶ Gyurgyák: i.m. 137. o.

korlátozások végrehajtása során számos esetben került sor bírósági perre, másrészt a bíróságok az egyes rendelkezések értelmezésében, a joghézagok kitöltésében is fontos szerepet töltek be.
